

О. І. Бондар

З історії становлення лінгвістичної екології

Лінгвістична екологія (лінгвоекологія) – вельми молода галузь лінгвістики, настільки молода, що навіть ще не може йтися про те, що вона склалася як наука. Перебіг її становлення ще триває. Тільки розпочинає складатися терміносистема лінгвоекології, ще надто мало власне лінгвоекологічних досліджень.

Однак, звісно, це не значить, що лінгвоекологія виникла на порожньому місці, механічно перенісши моделі екології до лінгвістичної сфери. Завданням нашого дослідження є стислий показ закономірностей розвитку лінгвістики в аспекті вишикнення новітньої її галузі, якою є лінгвістична екологія (лінгвоекологія).

Спочатку декілька слів про саме поняття. Під терміном “лінгвоекологія” ми розуміємо прикладну галузь на межі лінгвістики та екології, що виконує важливу роль, розв’язує важливі завдання: 1) вона встановлює чинники, що негативно впливають на розвиток мови та її мовленнєву реалізацію; 2) вона опрацьовує шляхи і способи усунення негативного впливу, збагачення мови і вдосконалення суспільно-мовленнєвої практики, тобто спілкування, комунікативності.

Час від часу лінгвоекологічні питання поставали перед мовознавцями (особливо українськими) і в минулому, бо сама практика життя вимагала цього щораз імперативніше. Часто вони вирішувалися на рівні інтуїції, так, як вважав авторитет у цій справі, часто вони зумовлювали гострі дискусії, що нерідко закінчувалися безрезультатно. Окремі моменти, що почасти торкалися й питань лінгвоекології, можна відшукати вже в наукових працях лінгвістів і культурних діячів ще в першій половині ХІХ ст.

Так, у публіцистичних працях І.І.Срезневського, зокрема в його праці “Погляд на пам’ятки української народної словесності” (1834), знаходимо думку про необхідність розширити сферу функціонування української мови, зробити її повнокровною літературною мовою. Пам’ятаймо, що на той час новою українською мовою було надруковано масовим накладом лише твори І.Котляревського, Г.-Артемовського, Г.Квітки-Основ’яненка та ще кількох менш відомих письменників.

І пізніше ліні воєкологічні мотиви звучали в публіцистичних працях М.Драгоманова, М.Костомарова, Ю.Федьковича. Виразні лінгвоекологічні мотиви звучать у публіцистичних працях І.Нечуя-Левицького “Сьогоднішня часописна мова на Україні” (1907), у книжці “Криве дзеркало української мови” (1912). В обох працях письменник різко виступає проти засмічення української мови (мови українських газет, журналів, наукової і навіть художньої літератури)

галицизмами, критикуючи, зокрема, діяльність М.Грушевського. Проте, як неодноразово відзначалося, ця критика часто була необ'єктивною, неконструктивною, тенденційною.

Про виразну лінгвоекнологічну спрямованість може йтися щодо статті В.Самійленка “Чужомовні слова в українській мові” (1918). Він пропонує в цілому правильні засади вживання іншомовних слів: “Не пуратися їх, але й не бгати їх у нашу мову без міри”. В.Самійленко виступав проти перенесення чужомовного суфікса (в основі з французької мови) *-ur-* (*-ip-*) в українську мову, насамперед, у прикметниках та дієсловах: *констатувати, формувати, констатований, формований*, а не *конститувати, констатований* і т.ін. У цьому ряду праць варто згадати також статтю Л.Мартовича “Кілька язикових уваг” (1913), статтю В.Гнатюка “Чи можливе тепер у нас уодностайнене літературної мови й правописи” (1911), статті А.Кримського “Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихові” (1891), “Про нашу літературну мову” (1901).

Л.Мартович у “Причицках” підносить декілька важливих на той час питань слововживання та евфонії української літературної мови. У мовній практиці галицьких газет та журналів того часу він слушно вбачає значну кількість полонізмів, проти яких не завжди вдало й виступає.

Вибір нормативного слова, словоформи, звучання слова, словосполучення — предмет статті В.Гнатюка, визначного українського етнографа, секретаря Наукового товариства ім. Шевченка у Львові.

Видатний український філолог та історик, академік УАН А.Кримський вважав, що українська літературна мова повинна розвиватися на підвалинах народної мови, якнайбільше уникаючи мовних запозичень. Особливо, вважав він, цього повинні дотримуватися письменники. «Що ж до творів наукових, то вони взагалі мають лиш тимчасову вартість, до всього ж того — у них спеціальний вузький круг читачів, яких не злякає жодна мертвість у мові, а через те в наукових писаннях може й можна держатися трохи штучної, та зате точної і вигідної мови. А краще було б, щоб і в науці писали зов. ім так, як говорить народ» (Про нашу літературну мову, с.43).

У руслі, близькому до лінгвоекнологічного, працювали також Чайченко і Школиченко. Загалом, українських культурних діячів к. ХІХ-поч.ХХ ст., діяльність яких би так чи інакше була пов'язана з лінгвоекнологічними питаннями, можна назвати чимало.

У тоталітарному СРСР жодних лінгвоекнологічних досліджень власне не було і не могло бути в засаді, бо це б означало викриття фальшивості комуністичних гасел про рівність народів та їх мов і критичний аналіз політики русифікації. І лише розпочинаючи з 90-х рр., особливо зі здобуттям Україною незалежності, стали з'являтися поодинокі публікації, що більшою чи

меншою мірою пов'язані з лінгвоекологією.

Спочатку термін *лінгвоекологія* вживався як свосвідна метафора. Але з появою праці американсько-норвезького вченого Е.Гаугена "Екологія мови" (1972) [9] розпочалося повільне формування лінгвоекології. Щоправда, Е.Гауген розумів лінгвоекологію переважно в соціолінгвістичному аспекті, як лінгвоекологію функціонування мови в суспільстві. В енциклопедії лінгвістики дано таке досить приблизне визначення лінгвоекології: це розділ лінгвістики, що описує відношення між мовою та формами її існування і оточенням, яке включає в себе географічні умови, людське існування та інші мови з їх формами існування; лінгвістична екологія опрацьовує питання: на якій території розмовляють даною мовою, хто нею користується, які ще мови використовуються для спілкування в даному регіоні, який характер взаємодії мови з її мовцями та іншими мовами [8:V.3].

Вважаємо за необхідність долучити до сфери лінгвоекології також і екологію мовної системи та її реалізації в мовленні, оскільки від стану самої мовної системи великою мірою залежить і успішність її функціонування.

Поштовхом до початку формування лінгвоекології як окремої галузі лінгвістики, безумовно, стали реальні процеси мовної руйнації і повного занепаду, що різко зросли за останні десятиріччя. За прогнозами лінгвоекологів, з майже 6000 наявних на сьогодні мов до кінця ХХІ ст. може залишитися не більше 200, якщо мовна руйнація йтиме такими ж темпами.

В зарубіжному мовознавстві (переважно американському, англійському і канадському) наукових праць з лінгвістичної екології порівняно багато, але практично всі вони мають справу з аспектами порятунку лінгвосоціумів від руйнації. Тобто, знову ж таки, предметом зацікавлення є лінгвоекологія в соціолінгвістичному розумінні. Для прикладу можна назвати такі показові праці як "Смерть мови" Д.Кристала [7], "Замовкаючі голоси: Вимирання мов у сучасному світі" Д.Неттла та С.Ромейн [10], "Лінгвістичне розмаїття і національна єдність: Лінгвістична екологія в Таїланді" У.А.Смолля [11].

Д.Кристал у вищезгаданій праці звертає увагу на вимирання мов, насамперед, не у біологічному розумінні, а в соціальному. На широкому фактичному матеріалі, розпочинаючи від зникнення остготської мови в Криму в кінці ХVІІІ ст. та занепаду мов американських індіанців і закінчуючи сучасними мовами, що перебувають на грані вимирання, як наприклад, фризська в Голландії, мови аборигенів Австралії, численні мови по кілька сот мовців на острові Нова Гвінея і т.д., він намагається встановити соціальні причини цього негативного, на його думку, для людської цивілізації явища.

Названа вище книжка Д.Неттла та С.Ромейн переважно лише фіксує зони "лінгвоекологічної біди" на карті світу, наводячи подекуди дуже точні факти, коли помер останній мовець тієї чи іншої мови.

Цікавою є праця У.А.Смоллея, що показує зразок правильної лінгвоекологічної політики уряду на прикладі Таїланду, де існує кілька десятків народів і мов. Деякі з цих мов нараховують усього по 100-150 мовців, і тим не менше, зовсім не мають тенденції до занепаду. Досягається це, як показує автор, за допомогою чітко побудованої функціональної ієрархії мов, коли кожна мова має строго виражену свою сферу функціонування.

У зв'язку з сучасними світовими процесами глобалізації людського суспільства, економіки, промисловості у деяких зарубіжних вчених-мовознавців виникає питання про те, чи варто розглядати зникнення мов невеликих етносів як негативний процес [6]. Однак переважна більшість вважають таке положення ненормальним.

В російському мовознавстві відомі праці з лінгвоекології А.П.Сковородникова, Л.І.Скворцова та В.Белікова. А.П.Сковородников намагається розвинути теоретичні ідеї, висунуті Е.Гаугеном, зокрема, він уточнює поняття лінгвоекології та сфери її діяльності [3,4]. Л.І.Скворцов вкладає в поняття лінгвоекології, насамперед, культуру усного та письмового мовлення [1,2].

В.Беліков змальовує мовну політику СРСР за часів тоталітаризму в Сибіру як приклад реальної загрози для культурної різноманітності. Коли в більшості країн відбуваються, як правило, спонтанні зміни щодо функціонування мов у суспільстві, то в Росії — це прямі наслідки діянь КПРС. Автор показує політику войовничої русифікації народів комі та удеге, яка доходила до того, що сталінськими посіпаками спеціально знищувалися книжки на національних мовах., національні письменники оголошувалися “ворогами народу”, а школи переводилися до розряду російськомовних [5].

На жаль, в українському мовознавстві й досі годі натрапити на бодай яку-небудь розвідку в галузі теорії і практики екології української мови. Тим прикріше це, що на разі українська мова потребує особливої уваги та піклування про її розвиток, про подолання сумної тоталітарної спадщини, а тому питання екології стоять тут особливо гостро. І всі ми повинні усвідомлювати, що загрожує українському усному і друкованому слову.

Звичайно, окремі наукові праці, що більшою чи меншою мірою стосуються лінгвоекології, в українському мовознавстві можна назвати вже зараз. Це, наприклад, науковий проект “Говірки Чорнобильської зони: Тексти” (К.:Довіра, 1996), здійснений в Інституті української мови під керівництвом П.Ю.Гриценка; ряд праць у галузі термінотворення авторів О.О.Гараненка, Т.Кияк, М.Ганітквич, Б.Ажнюка, А.Дьякова, Т.І.Панько тощо. Але всі ці дослідження лінгвоекологічними можна назвати лише умовно за браком бодай яких-небудь теоретичних підвалин.

В українському мовознавстві назріла велика потреба в опрацюванні теоретичних і концептуальних засад лінгвоекології, з тим, аби, спираючись на

надійний науковий апарат, провадити практичні лінгвоекотологічні дослідження, які б мали прикладне значення для поліпшення мовної ситуації в Україні і забезпеченні неспотвореного комунікування, наслідки якого будуть далекосяжні. На сьогодні лінгвістична екологія не являє собою викінченої системи, перебуваючи у процесі становлення. Однак вже сьогодні серед студентів-лінгвістів слід виховувати майбутніх лінгвоекотологів-практиків.

1. Скворцов Л.И. Культура языка и экология слова // Русская речь.-1988.-№4-5.
2. Скворцов Л.И. Язык, общение и культура (Экология и язык) // Русский язык в школе.-1994.-№1.
3. Сковородников А.П. Вопросы экологии русского языка: Уч. пособие.- Красноярск, 1993.
4. Сковородников А.П. Лингвистическая экология: проблемы становления // Филологические науки.-1966.-№2.
5. Belikov V. Language death in Siberia // UNESCO Courier.- Feb. 1994.-P.32-35.
6. Calvet J.-L. Users are choosers (fate of languages) // UNESCO Courier, Apr.2000.-P.35-37.
7. Crystal D. Deaths of Languages.-Cambridge,2001.
8. The Encyclopedia of Language and Linguistics / Ed. R.E.Asher.-Oxford, 1994.-V.1-7.
9. Haugen E. Ecology of Language.-Cambridge.1972.
10. Nettle D., Romaine S. Vanishing Voices: The Extinction of the World's Languages: Oxford.
11. Smalley W.A. Linguistic Diversity and National Unity: Language ecology in Thailand: Chicago, 1994.